

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАДОВОЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОТРЕБ ОСОБИСТОСТІ

У статті за допомогою економетричного моделювання проведено аналіз впливу різних факторів на соціально-економічні потреби особистості. Виділено органи державної влади та управління, які здійснюють вплив на соціально-економічні потреби, а також форми та методи державного регулювання цієї групи потреб. Запропоновано практичні рекомендації щодо формування та підвищення рівня задоволення соціально-економічних потреб.

The analysis of the different factors which influence the social-economical personal needs with the help of econometric modeling is made in this article. The public and administration authorities which influence the social-economical needs are distinguished. The state regulation forms and methods of this group of needs are highlighted. The recommendations to the formation and the rise of the social-economical needs satisfaction level are suggested.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Рівень ефективності виробництва визначається не тільки якістю техніки, але й, перш за все, знаннями, кваліфікацією, культурним рівнем працівників. Продуктивність праці працюючих залежить переважно від рівня задоволення їх потреб.

Вивчення закономірностей, динаміки особистих потреб, розуміння їх структури та шляхів задоволення необхідні для розробки економічної, соціальної політики, методології регулювання економічних процесів у суспільстві, програм виходу із екологічної та фінансової криз.

Соціально-економічні потреби за мірою нагальності посідають друге місце після потреб фізичного існування. Якщо на рівні суспільства робиться наголос на задоволенні потреб фізичного існування, то принцип максимізації прибутків наштовхується на низку суперечностей: між зростаючим обсягом виробництва та обмеженістю природних компонентів процесу виробництва; між потребами та можливістю їх задоволення найбагатшими та найбіднішими верствами населення; нарощування основного капіталу та збільшення фонду споживання власників засобів виробництва відбувається на фоні зменшення соціальних виплат та відрахувань до соціальних фондів. У результаті дії цього протиріччя назрівають соціальні конфлікти. Усе це підвищує актуальність дослідження особистих потреб, зокрема соціально-економічних, суб'єктів, форм та методів їх державного регулювання.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженням соціально-економічних і духовно-інтелектуальних потреб займаються такі вчені, як О. Г. Леонова, Д. Л. Крапивин, Н. М. Вадковська, Ю. Є. Зиятдінова та інші. При цьому використовується найрізноманітніший інструментарій. Економетричне моделювання при дослідженні потреб широкого розвитку не отримало. Відсутні також дослідження суб'єктів, форм та методів державного регулювання соціально-економічних потреб особистості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Превалювання соціальних потреб над економічними наштовхується на певні суперечності: збільшення відрахувань суб'єктів господарювання на соціальні цілі зменшує потенціальні та реальні можливості оновлення основного капіталу підприємств та стимулює процеси тінізації;

зростання соціальних видатків бюджетів різних рівнів діє аналогічно профіциту бюджету – зменшує темпи економічного зростання.

Перспектива вбачається у створенні механізмів, які б об'єднали матеріальні та соціальні потреби в частині їх формування та задоволення у «соціально-економічні» потреби. Для цього форми останніх необхідно трансформувати таким чином, щоб це поєднання мало якнайменше суперечностей. Введення терміна «соціально-економічні потреби особистості» дозволить не протиставляти економічні та соціальні потреби.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз соціально-економічних потреб за допомогою економетричного моделювання, розробка форм та методів впливу держави на цю групу потреб.

Виклад основного матеріалу дослідження. До соціально-економічних потреб варто віднести форму організації життєдіяльності особистості, потребу в праці, належних умовах праці, підвищенні кваліфікації, вільному часі, потребу в ефективному розподілі коштів фондів державного соціального та пенсійного страхування та функціонуванні інститутів у суспільстві, зокрема, інститутів освіти, охорони здоров'я тощо.

У результаті зайнятості реалізується потреба особистості у праці. Праця є способом перетворення й освоєння природних ресурсів. У процесі праці створюються матеріальні та духовні блага, розвивається сам суб'єкт праці.

Умови праці є важливою соціально-економічною потребою та частково визначають відношення до праці. Як відомо, умови праці – це сукупність елементів виробничого середовища, котрі поділяються на декілька груп: технічні умови, тобто технічний стан засобів праці, рівень техніки безпеки на виробництві, рівень професійної захворюваності та травматизму; санітарно-гігієнічні умови тобто темп, режим роботи, освітлення, вібрація, рівень загазованості; виробничі умови – організація харчування, відпочинку, питної води, лікувально-профілактичне обслуговування, забезпечення спеціальним одягом та взуттям, засобами індивідуального захисту, транспортом; психофізіологічні елементи умов праці – фізичне та нервово-психічне навантаження, монотонність, режим праці та відпочинку, психологічний клімат у колективі, естетичні елементи тощо.

Ринкові засади господарювання, орієнтація суб'єктів господарювання на прибутки у мінімально можливий термін часу скоротили витрати на охорону праці. Іншою стороною цього процесу стало збільшення числа аварій та нещасних випадків, зростання рівня виробничого травматизму. За несприятливих умов праці та зношеності обладнання підтримка досягнутого рівня праці передбачає занадто високу її інтенсивність. Тому, у окремих категорій працюючих, тривалість робочого дня і робочого тижня перевищує законодавчу норму. Наявність великої кількості робочих місць з інтенсивною та тяжкою працею, несприятливим режимом роботи зумовлює виснаження та перенапругу трудового потенціалу країни та скорочення його відтворення [1, с.133].

Здоров'я конкретної особистості є одночасно потребою фізичного існування, однією з найважливіших соціально-економічних потреб та формується під впливом умов та способу життя, умов праці, матеріального стану, якості харчування, екологічних умов проживання, рівня розвитку охорони здоров'я. Здоров'я виконує дві функції, а саме: початковий та кінцевий момент життєдіяльності населення. У якості початкового воно являє собою необхідну передумову, що знаходиться в основі всієї життєдіяльності особи. Стан здоров'я значною мірою визначає можливість задоволення інших потреб особистості.

На соціально-економічні потреби впливає значна кількість факторів. Припустимо, що найбільш суттєвий вплив здійснюють такі фактори, як кількість зайнятого населення, кількість осіб, які навчаються у навчальних закладах, доходи населення, індекс споживчих цін. За результуючу ознаку візьмемо обсяг послуг, реалізованих населенню у сфері освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Для економетричного моделювання

соціально-економічних потреб в якості факторних та результуючої ознак пропонуємо використовувати змінні, що наведені в табл. 1.

Таблиця 1
Масив змінних економетричного моделювання соціально-економічних потреб
(складено автором)

Рік	Обсяг послуг реалізованих населенню в сфері освіти, охорони здоров'я та надання соц. допомоги, Y, млн. грн.	Кількість зайнятого населення, X ₁ , млн. осіб	Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах, X ₂ , тис. осіб	Доходи населення, X ₃ , млн. грн.	Індекс споживчих цін X ₄ , % до попереднього року
1997	248	23,8	9441,6	44594,33	110,1
1998	265	22,9	9360,2	72762,83	120
1999	342	19,9	9278,8	100931,3	119,2
2000	485	20,2	9220	128736	125,8
2001	498	19,97	8974	157996	106,1
2002	1577,7	20,1	9192	185073	99,4
2003	1853,7	20,2	8974	215672	108,2
2004	2263,4	20,3	8813	274241	112,3
2005	2911,7	20,7	8605	370636	110,3
2006	3134,8	20,7	8381	472061	111,6
2007	4029,2	20,9	8124	623289	116,6
2008	5269,3	21	7825	845641	122,3
2009	6038,5	20,2	7518	894286	112,3
2010	6741,4	20,3	7224	1101015	109,1
2011	8125,9	20,3	7013	1251005	104,6

Специфікацію моделі потреб фізичного існування проведемо в адитивній формі:

$$Y_{it} = b_0 + \sum_{i=1}^n b_i X_{it} = b_0 + b_1 x_{1t} + b_2 x_{2t} + \dots + b_m x_{mt} + e_t \quad (1)$$

де x_{it} – аргументи, факторні ознаки визначені на заданому t -му році;

b_i – невідомі параметри моделі, які необхідно оцінити;

e_t – випадкова величина, стохастична складова моделей в t -му році.

Дослідження факторів на наявність (відсутність) колінеарності в масиві даних найбільш доцільно, на думку автора, проводити за допомогою алгоритму Фаррара-Глобера [2, с.209–227; 3, с.228–243; 4, с.274–280], який містить три групи статистичних критеріїв для перевірки (послідовно) усього масиву змінних (χ^2 -критерій), окремого фактора з рештою змінних (F-критерій) та кожної пари незалежних (факторних) змінних (t-критерій). Крім того, використання вказаного алгоритму дає змогу, за наявності в масиві змінних мультиколінеарності, усунути її наслідки і використовувати при побудові моделі всі факторні змінні, не виключаючи їх з масиву даних. Результати перевірки масиву факторів на мультиколінеарність за алгоритмом Фаррара-Глобера наведено в табл. 2.

Аналіз масиву факторних ознак групи соціально-економічних потреб на колінеарність

Вид тесту	Емпіричне значення	Число ступенів вільності, N	Рівень значущості, α	Критичне значення	Висновки
χ^2 тест	55,17	6	0,05	12,59	В масиві змінних існує колінеарність
F-тест	$F_1=0,99$	11	0,05	3,59	X_1 не колінеарний з іншими факторами
	$F_2=338,43$				X_2 колінеарний з іншими факторами
	$F_3=329,99$				X_3 колінеарний з іншими факторами
	$F_4=0,17$				X_4 не колінеарний з іншими факторами
t-тест	$t_{12}=1,273$	11	0,05	1,796	X_1 не колінеарний з X_2
	$t_{13}=1,157$				X_1 не колінеарний з X_3
	$t_{14}=0,426$				X_1 не колінеарний з X_4
	$t_{23}=-30,02$				X_2 колінеарний з X_3
	$t_{24}=0,099$				X_2 не колінеарний з X_4
	$t_{34}=0,060$				X_3 не колінеарний з X_4

Факторна економетрична модель формування соціально-економічних потреб, у якій усунуто наслідки мультиколінеарності факторних ознак, синтезована у вигляді:

$$Y_{tr} = 6882.2 + 1.343X_1 - 0.488X_2 + 0.005X_3 - 20.07X_4 \quad (2)$$

Синтезована модель відповідає усім статистичним критеріям, достовірність апроксимації статистичних даних вказаним набором факторів (X_1 - X_4) становить 98,59%, модель є адекватною за тестом Фішера, якість моделі за показником MARE – відмінна (MARE=0,534%). Графічно результат моделювання представлений на рис. 1.

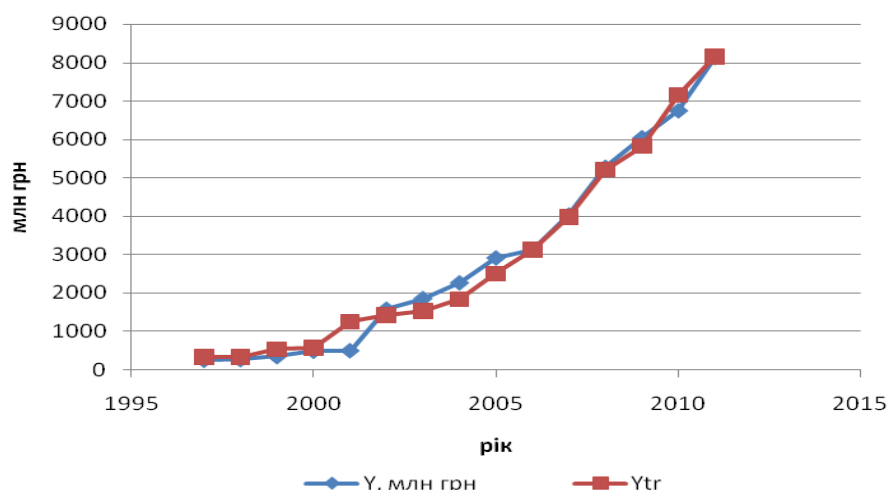

Рис. 1. Моделювання соціально-економічних потреб

Економіко-математичний аналіз моделі, проведений за допомогою показників ефективності чинників та параметрів еластичності підтвердив той факт, що найвищий рівень еластичності мають такі фактори, як зайнятість та доходи населення. Перевірка на колінарність інших груп факторів показала, що на соціально-економічні потреби впливають також культурний та інформаційний аспекти життєзабезпечення особистості (кількість відвідувань театрів, кількість друкованих видань, засобів масової інформації, видатки бюджету на інформатизацію, обсяги телевізійного мовлення, екологічна ситуація в країні (відтворення лісів) тощо).

За результатами економетричного моделювання, серед органів державної влади та управління варто виділити органи, які впливають на формування та задоволення соціально-економічних потреб. До них варто віднести Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, усі профільні міністерства соціальної сфери. Так, Верховна Рада України впливає на цей процес при прийнятті законів у частині регулювання відносин власності, розподілу коштів державних соціальних та пенсійних фондів, у галузі зайнятості, охорони праці, освіти, культури, спорту, охорони здоров'я тощо. Кабінет Міністрів України організовує весь процес формування та задоволення соціально-економічних потреб особистості. Його основними функціями є забезпечення розробки і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку; визначення доцільності розроблення державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпечення їх виконання; забезпечення проведення державної політики у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища; проведення заходів щодо підвищення реальних доходів населення та забезпечує соціальний захист громадян; розроблення та здійснення державної політики у сфері трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту; забезпечення підготовки законопроектів щодо державних соціальних стандартів і соціальних гарантій. Міністерство фінансів України виконує такі функції [5]: бере участь в бюджетному процесі; здійснює нормативно-правове регулювання у фінансовій, бюджетній, податковій, митній сферах, у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів; здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Мінфіну України.

Найбільш системний вплив на формування та задоволення особистих потреб здійснює Міністерство економічного розвитку та торгівлі України, одним із завдань якого є проведення єдиної державної соціально-економічної політики [6]. Саме на цей орган виконавчої влади покладені функції щодо: здійснення комплексного прогнозу соціально-економічного розвитку країни; участь у бюджетному плануванні; розробка прогнозних балансів попиту та пропозиції за певними видами продукції; прогноз розвитку ресурсної бази; визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень.

Органом, який також суттєво впливає на забезпечення особистих потреб, є Міністерство соціальної політики України. Цей орган виконавчої влади наділений широким спектром повноважень [7], зокрема здійснює нормативно-правове регулювання у сферах зайнятості та трудової міграції; трудових відносин; оплати і умов праці; загальнообов'язкового державного соціального страхування, пенсійного забезпечення; надання адресної соціальної допомоги, соціальних послуг та соціального обслуговування населення; аналізує стан економічної активності населення і тенденції процесів на ринку праці, складає на цій основі прогнози щодо регулювання ринку праці та зайнятості населення; сприяє створенню умов для використання праці громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці; розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції з питань зайнятості населення та його соціального захисту від безробіття, з питань професійного навчання, регулювання трудової міграції громадян України; координує роботу з питань професійного навчання кадрів на виробництві; аналізує виконання державних соціальних гарантій, які передбачають надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової, або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з

незалежних від них обставин, а також у старості, та в інших випадках, передбачених законом; координує діяльність центральних органів виконавчої влади щодо формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері розвитку соціального діалогу, з питань колективно-договірного регулювання трудових і соціально-економічних відносин, взаємодії з Національною тристоронньою соціально-економічною радою; розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо надання державної адресної соціальної допомоги малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, інвалідам, особам, які страждають на психічні розлади, іншим соціально вразливим верствам населення.

Державне регулювання особистих потреб відбувається за допомогою програмно-цільових, нормативно-правових, організаційно-розпорядчих та контрольно-наглядових державних заходів, які здійснюють органи державної влади та управління.

Якщо виходити з позицій інституціонального підходу до суті потреб, то можна стверджувати, що серед інститутів впливу на формування та задоволення соціально-економічних потреб держава посідає визначне місце. Юридичний аспект руху товарів та цінностей, зміна форм власності впливає на потреби та споживання конкретної особи. Потреби тільки ззовні здаються притаманними лише особі і зумовленими її внутрішнім світом. У дійсності вони формуються та задовольняються відповідно до рівня виробничих сил та типу суспільних відносин. З метою економії трансакційних витрат діяльність органів управління повинна бути раціональною з погляду їх витрат на власне утримання, відповідно до виконуваних функцій [8, с.148].

Особливе місце у формуванні соціально-економічних потреб займає державний сектор. Саме в державному секторі можуть вироблятися товари та надаватися послуги особливого значення: ресурсозбереження, природоохоронні, рекреаційні, з переробки природних ресурсів. Державний сектор є одночасно об'єктом і засобом державного регулювання, тобто передбачає наявність системи інститутів, які виконують функції законодавчої та виконавчої влади. Саме від узгоджених дій всіх інститутів залежить ефективність державного регулювання.

Головними напрямками підвищення рівня задоволення соціально-економічних потреб є активна державна цінова, соціальна політика та політика доходів. Остання особливо важлива в частині збільшення частки доходів від власності в загальній сукупності доходів; розробка заходів щодо дотримання пропозицій у співвідношенні між рівнем доходів різних соціальних верств населення; соціально виваженого перерозподілу ВВП у напрямку підвищення платіжного попиту незахищених верств населення.

Підвищити дієвість соціальної, цінової політики та політики доходів можна досягти використовуючи як прямі, так і непрямі методи державного регулювання, які базуються на використанні різних економічних, фінансових важелів, таких, як податки, відсотки, пільги тощо. Прямі методи, які реалізуються на основі прийнятих законодавчих актів доцільно використовувати при регулюванні доходів працівників соціальної сфери, дотриманні норм Конвенцій МОП з охорони праці, обмеженні монопольного впливу при формуванні цін, особливо на товари мінімального споживчого кошика, при закріпленні змін у навчальних програмах в напрямку збільшення інформаційної та екологічної складових, розвитку етичних, духовних, моральних, інтелектуальних, естетичних та пізнавальних потреб особистості. При зростанні духовно-інтелектуальних (естетичних, моральних, етичних, інтелектуально-пізнавальних), екологічних, інформаційних потреб у суспільстві має зменшуватись необхідність у предметах розкоші для верств населення із високим рівнем доходів, відповідно буде зменшуватись навантаження на навколишнє середовище та природні ресурси.

Для того, щоб сформувати соціально-економічні потреби особистості, адекватні принципам сталого розвитку, підтримати тенденцію щодо зміни структури особистих потреб в напрямку росту екологічної та інформаційної складових, необхідно систематично використовувати методи державного впливу, які регламентують потреби, створюють умови для ефективного функціонування суб'єктів господарювання, раціонального використання

природних ресурсів через систему законів, законодавчих та нормативних актів, що формують відповідне законодавче поле, вдосконалюють чинні правові інструменти та важелі.

Висновки і перспективи подальших розробок. Економіко-математичний аналіз моделі задоволення соціально-економічних потреб, проведено за допомогою показників ефективності чинників та параметрів еластичності, підтвердив той факт, що позитивні зрушення у структурі моделі надасть зміна таких факторів як зайнятість та доходи населення, а також рівень цін, культурний та інформаційний аспект життєзабезпечення особистості (кількість відвідувань театрів, кількість друкованих видань, засобів масової інформації, видатки бюджету на інформатизацію, обсяги телевізійного мовлення, екологічна ситуація в країні (відтворення лісів) тощо).

Проведене дослідження та визначені фактори впливу на соціально-економічні потреби особистості дозволили систематизувати суб'єкти державного впливу на цю групу потреб та розробити пропозиції щодо:

- необхідності підвищення рівня задоволення соціально-економічних потреб на державному рівні за рахунок сприяння росту заробітної плати, доходів від власності, від продажу цінних паперів, більш рівномірного розподілу доходів між різними верствами населення частково за рахунок непрямих важелів впливу, через проведення монетарної та фіскальної політики;
- доречності розробки концепцій, моделей із чітко сформованими цілями та завданнями державної політики, їх реалізацію за рахунок створення певних ідеологічних, економічних та правових умов життєдіяльності. Подальша державна політика буде залежати від того, які концептуальні підходи будуть домінувати. Важливим моментом залишається стимулювання за допомогою державних та ринкових важелів розвитку етичних, духовних, моральних, інтелектуальних, естетичних, пізнавальних потреб особистості з метою підвищення продуктивності праці працюючих та соціальної активності;
- забезпечення комплексності прийняття і реалізації державних заходів з формування та задоволення соціально-економічних потреб в усіх національних програмах (економічних, екологічних, освітніх, з охорони праці, розвитку інститутів власності, охорони здоров'я тощо);
- підвищення ефективності нагляду та контролю за поліпшенням умов праці, охороною праці на підприємствах, установах, доречності приведення вітчизняного законодавства з умов та охорони праці відповідно до міжнародних конвенцій та рекомендацій МОП.

Список використаної літератури

1. Леонова О. Г. Удовлетворение личных потребностей населения в условиях перехода к рыночной экономике: дис. ... кандидата экон. наук: 08.00.01 / Ольга Георгиевна Леонова. – М., 1993. – 180 с.
2. Наконечний С. І. Економетрія / С. І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк. – Київ: КНЕУ, 2004. – 520 с.
3. Лук'яненко І. Г. Економетрика / І. Г. Лук'яненко, Л. І. Краснікова. – К.: Знання, 1998. – 493 с.
4. Бородич С. А. Эконометрика / С. А. Бородич. – Минск: Новое знание, 2001. – 407 с.
5. Указ Президента України «Про Положення про Міністерство фінансів України» № 446/2011 від 08.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.
6. Указ Президента України «Про Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України» № 634/2011 від 31.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/634/2011>.
7. Указ Президента України № 389/2011 від 06.04.2011 р. «Про Положення про Міністерство соціальної політики України». – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389/2011>.
8. Капанова С. Т. Интеграция рыночного и государственного регулирования экономики: методология, теория, практика: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Салтанат Талгатбековна Капанова. – Саратов, 2004. – 360 с.

Прийнято до друку 15.03.2013